

e-ISSN: 2619-9114

June / Haziran 2023, Volume / Cilt 7, Issue / Sayı 1

KUR'AN'IN NÜZUL ÖNCESİ VE SONRASI DÖNEMDE HAYAT ANLAYIŞI

The Understanding of Life in the Pre and Post Period of the Revelation of the Qur'an

Abdussamet ŞEN

Dr., Kurumu: Diyanet İşleri Başkanlığı

samet880@hotmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-9975-4029>

Article Information / Makale Bilgisi

Article Types / Makale Türü: Research Article / Araştırma Makalesi

Received / Geliş Tarihi: 12.05.2023

Accepted / Kabul Tarihi: 12.06.2023

Published / Yayın Tarihi: 30.06.2023

Pages / Sayfa: 23-35

Plagiarism / İntihal:

This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. / Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Öz: Kur'an kendisinden önceki dönemi câhiliye olarak adlandırmıştır. Esasen o döneme yüklenen pejoratif içerik zaman dilimiyle ilgili değil; o dönemin adaletten uzak, haksız, zalim, kişisel ve toplumsal olguların menfaat üzerine şekillendiği ahlâkî eksikliğinedir. Bununla birlikte Kur'an öncesi dönem kan akrabalığına dayalı, kabile hayatının hâkim olduğu bir dönemdir. İnsanların tevhid telakkisinden uzak olmaları, şirkin hüküm sürmesi, dünya hayatının tek gerçek olarak kabul edilmesi de yine bu dönemin özellikleri arasında sayılabilir. Kur'an, indirildiği ilk günden itibaren hayattaki yanlışlara müdahale etmiş ve indiği toplumda esaslı bir değişiklik meydana getirmiştir. Kur'an baştan beri insanların kendi onurlarına yakışan bir hayatı yaşamaları için ortam hazırlamıştır. Kabile, aşiret gibi yapıları aşan geniş tabanlı bir model oluşturmuştur. Bununla birlikte câhiliyedeki yanlış hayat anlayışını tevhid yörüngesi etrafında yeniden inşa etti. Kur'an her açıdan bölünmüş bir yapıda teolojik ve sosyolojik anlamda bir birliktelik kurdu. Hayatın tamamen dışına itilen ahiret inancını da merkezi bir yere konumlandırdı. Bu çalışmada Kur'an öncesi ve sonrası yapılar analiz edilmiş, temel farklılıklara çalışmanın sınırları da gözetilerek değinilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kur'an, İnsan, Toplum, Câhiliye, Sosyal Yapı.

Abstract: The Qur'an called the period before it as ignorance era (jahiliyyah). It seems that the pejorative meaning assigned to that period is not related to the time period; but it is the moral deficiency of that period in which unjust, unfair, cruel, personal and social facts were shaped on benefit. In addition to this, the pre-Qur'an period is a period which based on blood kinship and tribal life domination. What can be accepted among characteristics of this period that people's lack of understanding of tawhid, the rule of shirk and the acceptance of worldly life as the only reality. From the first day the Qur'an was revealed, it has intervened the mistakes in life and it brought about fundamental changes in the society in which it was revealed. From the very beginning, the Qur'an has prepared an environment for people to live a life that worthy of human dignity. It has created a broad-based model that transcends structures such as tribes or clans. Besides, the Qur'an rebuilt the understanding of life which was wrong in ignorance era in a tawhid-based understanding. The Qur'an established a theological and sociological unity in a structure that was divided in every aspect. The Qur'an also placed the believing in the Hereafter which was completely excluded from the life, in a central place. In this study, the pre- and post-Qur'an structures were analyzed and the main differences were mentioned by considering the limits of the study.

Keywords: The Qur'an, Human, Society, Jahiliyyah, Social Structure.

1.Kur'an'ın Nüzul Öncesi Dönemdeki Hayat Anlayışı

1.1.Kur'an İndirilmeden Önceki Toplumda Sosyal Hayat

Kur'an öncesi Arap toplumu, çöl şartlarının ortaya çıkardığı sosyal bir model olan kabile sistemi görünümüne sahip bir yapıdır. Toplumun genellikle kan bağına dayanan ailelerden oluştuğu söylenebilir.¹ Esasen bu toplumun malzemesini nesep, kabile menkıbeleri, civar kabilelerle ilişkiler ve kabile şerefi ile övünmeler oluşturmaktaydı.² Arap yarımadasında küçük bir aile ile hayat imkânı bulunmadığından, küçük aileler bir araya gelerek kan bağına dayalı kabile veya aşiret denilen küçük sosyal gruplar oluşturmuşlardır.³ Burada kişi gerektiğinde kabilesi için canını vermeye hazırdır. Çünkü kendi yaşantısının buna bağlı olduğunun bilincindedir. Bu sebeptendir ki kabile, mensuplarını manevi bir çerçeve içinde birleştirip onlara birlik şuuru ve bağlılık ruhu kazandıran bir mekanizmaydı.⁴

Şurası açıktır ki, Kur'an öncesi dönemdeki sosyal model olan kabile yapısı tüm unsurlarıyla birlikte yaşamın tam merkezi kabul edilirdi. İnsanlar arasındaki dengenin korunmasını ve düzenin devamını sağlayan tek olası birlik düşüncesi olduğu bir sosyal modelde, değerler manzumesinin o kabileyi oluşturan bireylerde değil; bizzat kabilede olduğu düşünülüyordu.⁵ Kur'an öncesi dönemin hâkim düşüncesi bu idi. O dönem insanları için ahlâkî değer olarak kabul edilen şeyler, daha çok babalardan ve atalardan miras kalan toplumsal değerleri ifade etmekteydi. Dolayısıyla eğer kişinin şan ve şerefli olduğundan bahsedilecekse, ancak miras olarak kabilesine atıfta bulunulabilirdi.

Kabile bir başkan (reis, seyyid) idaresinde yönetilirdi. Başkan, kabilenin kanaat önderi sayılabilecek kişileri arasında yer almakta ve onların konsensüsüyle belirlenmekteydi. Eşitler arası birinci (primus inter pares) olması itibarıyla gücü sınırlandırılmıştı.⁶ Çevresine göre tecrübeli, birikimli ve cesur birisi idi. İşlerin görülmesi için de kabilenin diğer bireyleriyle istişareden kaçınmamaktaydı.

Kur'an öncesi Arap toplumunda hukukî açıdan yazılı bir şeyden söz edilmesi mümkün görünmemektedir. Diyet, kısas ve hakem usulleri düzenleyici unsurlardır.⁷ Bununla birlikte sosyal vaziyetin senkronizasyonu açısından *himaye* olgusuna da hatırlamak gerekmektedir. Bu olgu akraba grubunun dayanışmasını ve yardımlaşmasını gerekli kılar. Esas itibarıyla kısasın tamamlayıcı bir unsurudur. Dişe diş, göze göz, cana can kavramlarını içerisinde barındırmaktadır. Akraba olan gruptan bir kişinin yaralanması veya öldürülmesi halinde karşı tarafa aynısıyla mukabelede bulunmak tartışılmaz bir görevdir. Günümüz açısından algılanması zor olsa da kamu düzeninin olmadığı Arap toplumunda bu ilkenin uygulanması bir dereceye kadar en uygun yol gibi görünmektedir. Bu aynı zamanda grup içerisinde kolektif bir sorumluluk hissine de kapı aralamaktadır.⁸

¹ Izutsu, Toshihiko, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, çev. Süleyman Ateş (Yeni Ufuklar Neşriyat, t.y.), 86.

² Mücteba Uğur, "Asr-ı Saadette Sosyal Hayat", *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslam*, ed. Vecdi Akyüz (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007), 1/148.

³ Adem Apak, *Erken Dönem İslam Tarihinde Asabiyyet*, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2016), 23.

⁴ Rağıp Çelik, *İslam'ın Asabiyyete Bakışı ve Asabiyyetin İslam Tebliğine Etkileri*, (Konya: Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2012), 29.

⁵ Muhammed Âbid el-Câbirî, *İslam'da Siyasal Akıl*, çev. Vecdi Akyüz (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 1997), 117.; Nihat Demirkol, *Kur'an'a Göre Vahdet Olgusu* (Ankara: Sonçağ Yayınları, 2022), s. 113-118.

⁶ Watt, W. Montgomery, *Hiz. Muhammed'in Mekkesi*, çev. Mehmet Akif Ersin, (İstanbul: Kuramer Yayınları, 2017), 41.

⁷ Aydın, Mustafa, *İlk Dönem İslam Toplumunun Şekillenmesi*, (İstanbul: Pınar Yayınları, 1991), 58.

⁸ Watt, *Hiz. Muhammed'in Mekkesi*, 42.

Kur'an öncesi dönemin toplumsal sisteminde, zayıfların, ezilenlerin, toplumun aristokrat kesiminden olmayanlarla kölelerin, kuşaktan kuşağa aktarılan şan ve şerefte hiçbir payları yoktu. Kur'an buna karşılık başlangıçtan beri, Allah'ın her şeyi kuşatan rahmetini ve nusretini vurgulamıştır.⁹ Ahiret anlayışının olmadığı toplumun¹⁰ kodlarını değiştirirken, Yüce Allah, aynı zamanda zengin ile fakir, güçlü ile güçsüz olanlar arasında hiçbir ayırım gözetmemektedir. Allah'ın katında rütbe, soy-sop farklılıkları gözetilmeksizin bütün insanlar eşittirler. Dahası İslam, zayıf ve ötelenenleri, kibirli aristokratlara tercih etmektedir.¹¹

1.2.Kur'an'da Câhiliye Kavramı

Kur'an öncesi dönemin câhiliye dönemi olarak adlandırıldığını burada ifade etmek isteriz. Câhiliye kavramı İslamî dönemde ortaya çıkmış olan bir kavramdır. Arap toplumunun Kur'an gelmeden önceki dönemini, Kur'an geldikten sonraki döneminden ayırt etmek için bu adlandırma yapılmıştır.¹² Bu açıklamalar göstermektedir ki, genellikle Arap toplumunun, Kur'an gelmeden önceki devri câhiliye dönemi olarak nitelendirilmiştir.¹³ Câhiliye kavramı, Kur'an'da Medine dönemine ait dört ayette geçmektedir.¹⁴ Biz burada çalışmamızın sınırlarını aşmamak için ikisine değineceğiz.

Kur'an câhiliye kavramını, *ثُمَّ أَنْزَلَ عَلَيْكُم مِّن بَعْدِ الْغَمِّ أَمَنَةً نُّعَاسًا يَغْشَى طَائِفَةً مِّنْكُمْ وَطَائِفَةٌ قَدْ أَهَمَّتْهُمْ أَنفُسُهُمْ يَظُنُّونَ بِاللَّهِ غَيْرَ الْحَقِّ ظَنَّ الْجَاهِلِيَّةِ يَقُولُونَ هَل لَّنَا مِنَ الْأَمْرِ مِن شَيْءٍ ۗ* "Sonra o kederin arkasından Allah size bir güven indirdi ki, (bu güvenin yol açtığı) uyuklama hali bir kısmınızı kaplıyordu. Kendi canlarının kaygısına düşmüş bir grup da Allah'a karşı haksız yere câhiliye devrindekine benzer düşüncelere kapılıyorlar, bu işten bize ne, diyorlardı."¹⁵ İfadeleriyle anlatmaktadır. Taberî, ayetin ortaya koyduğu câhiliye fikrini, müşrik bir kavmin davranışı şeklinde ifade eder.¹⁶ Ayet Müslümanlar ile müşrikler arasında Bedir Savaşından yaklaşık iki yıl sonra gerçekleşen Uhud Savaşında ortaya çıkan bir durumu anlatır.¹⁷ Savaşta Hz. Peygamber'e tam bir itaatle bağlananların yanı sıra kendi canlarının derdine düşünen münafık bir grup da vardı. Bu grup mümin gibi görünse de refleksleri mümin izlenimi vermemekteydi. Bu savaşa da ganimet elde etmek ve fitne çıkarmak maksadıyla katılmışlardı. Ayet onların bu durumunu haber vermiş ve onların, Allah hakkındaki kötü zanlarını câhiliye düşüncesi olarak adlandırmıştı.¹⁸

Câhiliye kelimesinin geçtiği başka bir ayet, *إِذْ جَعَلَ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي قُلُوبِهِمُ الْحَمِيَّةَ الْحَمِيَّةَ الْجَاهِلِيَّةَ* "O zaman inkâr edenler kalplerine taassubu, câhiliye dönemine ait büyüklük duygusunu

⁹ A'raf: 7/156.

¹⁰ Câsiye: 45/24.

¹¹ Haşr 59/7; Fecr 89/17-20; İzutsu, *Kur'an'da Dini ve Ahlâki Kavramlar*, 127.

¹² Beydâvî, Nâsirüddin Ebû Saîd (Ebu Muhammed) Abdullah b. Ömer b. Muhammed, *Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vîl*, çev. Şadi Eren, (İstanbul: Selsebil Yayınları, 2011), 1/640; Neseî, Ebü'l-Berekât Hfîzüddîn Abdullah b. ahmed b. Mahmûd, *Medârikü't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vîl*, thk. Yusuf Ali Bedevi, (Dimaşk-Beyrut: Dâru İbnikesir, 1434-2013), 1/453; Karaman, vd., Hayreddin, *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, Heyet, (Ankara: DİB Yayınları, 2007), 2/289.

¹³ Mustafa Fayda, "Câhiliye", *DİA*, (İstanbul: İsam Yayınları, 1993), 7/17-19.

¹⁴ Âl-i İmrân: 3/154; Mâide: 5/50; Ahzâb: 33/33; Fetih: 48/26.

¹⁵ Âl-i İmrân 3/154.

¹⁶ Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el- Bağdâdî, *Câmiu'l-Beyân An Te'vîli Âyi'l-Kur'an*, thk. Abdullah b. Abdul Muhsin Et-Turkî, (Kâhire: Dâri Hacer, 2001), 6/166.

¹⁷ Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Cârullah Mahmud b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî, *El-Keşşâf An Hakaiki Ğavâmidü't-Tenzil ve Uyûni'l-Ekâvîl Fi Vücûhi't-Te'vîl*, çev. Heyet, ed. Murat Sülün (İstanbul: Türkiye Yazma Eserleri Kurumu başkanlığı Yayınları 2017), 1/1094-1096.

¹⁸ İbn Âşûr, Muhammed Tâhir, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, (Tunus: Dâru Tunusiyye, 1984), 4/133-135; Kur'an Yolu, 1/693-694.

yerleştirmişlerdi.”¹⁹ İfadelerini kullanmıştır. Yine bu ayette de câhiliye zihniyeti Kur'an tarafından mahkûm edilmiştir. Kelimenin zihinlerde olumsuzluğu çağrıştırmayı istenmekte ve o düşünce etrafında olanlar kınanmaktadır.²⁰ Ayet aynı zamanda müşriklerin bir türlü aşamadıkları gururları ve kibirlerinin olduğunu vurgulamaktadır. Kur'an o döneme ait kötü izleri ve olumsuzlukları bir biçimde ifadeye dökmektedir. Şu hususu ifade etmek yerinde olacaktır ki; Kur'an'ın olumsuz olarak anlattığı durumlar, tarihi zaman dilimiyle ilgili hususlar değildir. Bilakis o döneme yüklenen pejoratif içerik, o dönemin haksız ve zalim uygulamalarına, adaletten uzak kişisel ve toplumsal olguların menfaat üzerine şekillendiği ahlâkî eksikliğidir.²¹ Zira Kur'an inanç ekseninde câhiliyenin mantığını tamamen reddetmekle birlikte, toplumdaki mevcut birikime farklı bir form ekleyerek daha düzgün bir zeminde onu kullanacaktır.

Câhiliye döneminde ortaya konan kötü davranışlar Hz. Peygamber tarafından da aynı kelimeyle kınanmıştır. Tarihsel sürecin her aşamasında kötü bir davranış olan, ırkından dolayı kişinin hakir görülmesi ve aşağılanması meselesi yine bu kelimeyle Hz. Peygamber tarafından kınanmıştır. Bu davranış câhiliye davranışı olarak nitelendirilmiştir. Nitekim hadis kaynaklarımızın bildirdiğine göre Ebû Zer, Hz. Bilal'i farklı bir ırka mensubiyeti (renginin farklı olması) dolayısıyla kınamış ve bu olay üzerine Hz. Peygamber, “*sen hâlâ üzerinde câhiliye izleri taşıyan birisin*”²² diyerek Ebû Zer'i uyarmıştır. Zira yeni dinde toplumsal rollerdeki belirleyici unsurun ırdan veya soydan gelen ayrıcalıklar olmadığı sarîh bir biçimde açıklığa kavuşturulmuştu.²³ Kur'an'ın insanları değerlendirdiği ölçü onların kendi kazanımlarıydı. Buraya kadar ortaya koyduklarımız göstermektedir ki, Kur'an'ın insanları taşıdığı noktada İslamî dönem ile câhiliye dönemi kesin çizgilerle birbirlerinden ayrılmıştır.

1.3.Câhiliye Döneminde Tevhid İnancının Olmayışı ve Bunun Ortaya Çıkardığı Sorunlar

Kur'an öncesi câhiliye dönemindeki en belirgin sapma şüphesiz *tevhid* inancı etrafında olmuştur. O dönemin yaygın inanışı putlara tapmaktı. Putlar birer aracı olarak kabul edilmekteydi. Bu mekanizma zamanla sistem haline gelmiş ve bir inanç şekli olarak Allah'a şirk koşmayı ortaya çıkarmıştır. Kur'an'ı Kerim indirilmeden önce câhiliye toplumuna bakıldığında somut bir biçimde tevhid inancından sapıldığı görülmektedir. Her insanın fıtratında var olan tevhîd inancı tahrip edilmiş, insanlar bir ilâha inanma yerine farklı farklı inançlar geliştirmiştir. Dolayısıyla Kur'an, tevhid inancı etrafındaki eksikliğin telafisinin olmayacağını belirgin ifadelerle ortaya koymuştur. Nitekim buradaki eksikliğin bütün sistemi alt üst edeceğini İslam öncesi dinlerin başına gelenin de bu olduğunu, *اِتَّخَذُوا اٰخْبَارَهُمْ وَرُهْبَانَهُمْ اَرْبَابًا مِنْ دُونِ اللّٰهِ وَالْمَسِيحِ ابْنِ مَرْيَمَ وَمَا اُمِرُوا اِلَّا لِيَعْبُدُوا اللّٰهَ وَاِحْدًا لَا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ سُبْحٰنَهُ عَمَّا يُشْرِكُوْنَ “Allah'ı bırakıp da din âlimlerini, rahiplerini, özellikle Meryem oğlu Mesîh'i rab edindiler. Oysa tek bir ilâha kulluk etmekle emrolunmuşlardı. O'ndan başka ilâh yoktur; O yüceler yücesidir, onların yakıştırdıkları eş ve ortaklardan bütünüyle uzaktır.”*²⁴ ifadeleriyle haber vermiştir.²⁵

¹⁹ Fetih 48/26.

²⁰ Râzî, Fahreddin Muhammed b. Ömer, *Mefâtihu'l-ğayb*, (Beirut: Dâru'l-fikr, 1401/1981), 28/101; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, 26/194.

²¹ Beydâvî, *Envâr*, 1/640; Neseî, *Medârik*, 1/453; Kur'an Yolu, 2/289.

²² Buhârî, Ebî Abdillâh Muhammed İbn İsmâil, *el-Câmi'us-Sahîh*, (İstanbul: 1992). “İman” 22.

²³ Hucurât 49/13.

²⁴ Tevbe: 9/31.

²⁵ Neseî, *Medârik*, 1/676.

Bu bilgiler ışığında Kur'an öncesi Araplarının inanç ekseninde en belirgin çizgilerine geçebiliriz. Konuyla ilgili en sağlam bilgiler şüphesiz Kur'an'dan gelmektedir. Câhiliye toplumunun hayat anlayışlarını ortaya koyan bir ayette, وَقَالُوا إِن هِيَ إِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا وَمَا نَحْنُ بِمَبْعُوثِينَ "Onlar, hayat ancak bu dünyadaki hayatımızdan ibarettir; biz bir daha da diriltilecek değiliz demişlerdi."²⁶ ifadeleri kullanılmaktadır. Hayatın dünyadan ibaret olduğu öldükten sonra tekrar diriltilecekleri konusu Kur'an öncesi müşriklerinin temel inancıydı.²⁷ Dolayısıyla bu inancın hayata yansması da ne varsa bu dünya içindir anlayışı üzerine şekil almaktaydı. Bu düşünce, hayata yansması itibarıyla birçok problemi de beraberinde getirmekteydi. Güçlü olanın yaptığı yanına kâr kalabilirdi. Zira onlara göre bu hayatın ötesinde bir hayat olmadığından herhangi bir sorgu sualde tahayyül edilmemekteydi. Yine onlara göre dünyanın ötesinde hiçbir şey yoktur. Dolayısıyla verilebilecek bir hesap da yoktur. Anlaşılan o ki bütün bir hayat bu inanç eksenini etrafında şekil almaktaydı. Bir câhiliye şairi olan Tarafe, neyi varsa dünyalık bir şarap için harcadığını adeta bir övünç meselesi şeklinde şöyle anlatır:

وما زال تشربى الخمر ولذتى
وبيعى وإنفاقى طرفى ومتلدى

"Şarap âlemi bu şekilde devam ederken, eski yeni bütün malımı şarap için harcadım."²⁸

Kur'an öncesi toplumun dünya-ahiret algılarını ortaya koyması açısından başka bir ayette onların ahirete inanmamalarını Kur'an, وَلَئِن قُلْتُمْ إِنَّكُمْ مَبْعُوثُونَ مِنْ بَعْدِ الْمَوْتِ لَيَقُولَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنْ هَذَا إِلَّا سِحْرٌ مُّبِينٌ "Yemin ederim ki (Rasûlüm) onlara, ölümden sonra muhakkak diriltileceksiniz desen, kâfir olanlar derhal, bu apaçık büyüden başka bir şey değildir, derler."²⁹ ifadeleriyle ortaya koymaktadır. Burada ise Kur'an'ın bir sihir olduğu dolayısıyla ahiretin de sihir gibi bir şey olabileceği üzerinden ahireti inkârlarını temellendirmeye çalışmaktadırlar.

Her şeye madde gözüyle bakan bu zihniyet ölümden sonrasına inanmadığı için ahiret hayatına dair bir unsur olan öldükten sonra sorguya çekilmeye de inanmamaktaydı. Halbuki insanın ahiret hayatında sorgu suale çekilecek olması dünya hayatında yaptıklarını tekrar gözden geçirmesi anlamına gelmektedir. Kur'an bu durumu وَوَضَعَ الْكِتَابَ فَفَرَى الْمُجْرِمِينَ مُشْفِقِينَ مِمَّا فِيهِ "Artık kitap yazıldı ve suçluların onda yazılı olanlardan korkuya kapılmış olarak 'vay halimize! Bu nasıl kitapmış! Küçük-büyük hiçbir şey bırakmaksızın hepsini sayıp dökmüş!' dediklerini görürsün. Böylece yaptıklarını karşılarında bulmuşlardır. Rabbin hiç kimseye haksızlık etmez."³⁰ ifadeleriyle açıkça beyan eder. İbn Abbas kişinin önüne dünyada yaptığı her şeyin çıkarılacağını anlatmak için küçük bir gülümsemeyi dahi buraya dahil eder.³¹ Bu düşünceye sahip insan, dünyadaki hayatını ona göre tanzim ederken, bundan uzak olan Kur'an öncesi câhilî zihniyet, bu denetim mekanizmasının fersah fersah ötesine savrulmaktadır. Dolayısıyla kendisini iyilik yapmaya motive etmek yerine, kısır bir döngü içerisinde meselelere dünyalık yaklaşmaktadır.

Yine Kur'an öncesi câhilî zihniyet iyilik kötülük dengesini kurmakta zorlanır. Zira ahiret inancı insanı iyilik yapma yönüne yönlendirmede önemli bir unsurdur. Yapılan iyiliğin de kötülüğün de karşılık bulacağı düşüncesi Kur'an'da ahiret perspektifinden ele

²⁶ En'am: 6/29.

²⁷ Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, XII, 205-206; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, 7/187.

²⁸ Zevzenî, Ebû Abdillâh el- Huseyn b. Ahmed b. Huseyn, *Şerhu'l-Mu'allakâti's-Seb'î*, thk, Ahmed Şetyevî, (Kahire: Dâru'l-Ğadil Cedid, 2015), 64.

²⁹ Hûd 11/7.

³⁰ Kehf 18/49.

³¹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân An Te'vîli Âyi'l-Kur'an*, 15/284-285.

alınmaktadır. Nitekim bu hususu Kur'an, *فَأَمَّا مَنْ أَعْطَى وَاتَّقَىٰ وَصَدَّقَ بِالْحُسْنَىٰ فَسَنُيَسِّرُهُ لِلْيُسْرَىٰ وَأَمَّا مَنْ بَخِلَ وَاسْتَغْنَىٰ وَكَذَّبَ بِالْحُسْنَىٰ فَسَنُيَسِّرُهُ لِلْعُسْرَىٰ وَمَا يُغْنِي عَنْهُ مَالُهُ إِذَا تَرَدَّىٰ إِنَّ عَلَيْنَا لَلْهُدَىٰ وَإِنَّ لَنَا لَلْآخِرَةَ وَالْأُولَىٰ* “Artık kim cömert davranır günah işlemekten sakınırsa; bunların güzel karşılığına da inanırsa; biz onu için kolayına yönlendiririz. Ama kim cimrilik eder, kendisiyle yetinirse; güzel karşılığı da yalan sayarsa; biz onu zora sokarız. Kabir çukuruna düştüğü zaman da malı kendisine hiç fayda vermez. Doğru yolu göstermek bize aittir. Şüphesiz ahiret de dünya da bizimdir.”³² ifadeleriyle anlatmaktadır. Ahiret inancının olmadığı câhiliye düşüncesinde iyiliğin hayata yansması zayıf kalmıştır. Çünkü tamamen dünyalık düşünen bu yapıda, dünyalık bir menfaat yoksa iyiliğin yapılmasının da hiçbir getirisi yoktur.

Kur'an öncesi câhiliye zihniyetin erdemli bir davranış olan başkasına karşı sorumluluk duyması da zor bir süreç gibi görünmektedir. Zira sorumluluk gerektiren davranışlar ciddi fedakârlıklar isteyen davranışlardır. Bu tür davranışları Kur'an ahiret cihetiyle ele alırken, *وَيُطْعَمُونَ الطَّعَامَ عَلَىٰ حُبِّهِ مِسْكِينًا وَيَتِيمًا وَأَسِيرًا إِنَّمَا نُطْعِمُكُمْ لَوَجْهِ اللَّهِ لَا نُرِيدُ مِنْكُمْ جَزَاءً وَلَا شُكْرًا إِنَّا نَخَافُ مِنْ رَبِّنَا يَوْمًا عَبُوسًا قَمْطَرِيرًا* “Onlar kendileri sevip istedikleri halde yoksula, yetime ve esire de yemek verirler. (ve şöyle derler:) “biz sizi Allah rızası için doyuruyoruz; sizden ne bir karşılık ne de bir teşekkür bekliyoruz. Biz, öfkeli, çetin bir günde rabbimizden korkarız.”³³ ifadelerini kullanır. Ayet dünyada karşılık beklememe gibi ahlâkî bir durumdan söz etmektedir. Bu durum ise hayatı tamamen bu dünyadan ibaret sayanlar için yapılabilecek bir davranış gibi durmamaktadır.

Yine onların ahiret inançlarının olmayışı toplumun nispeten daha zayıf olanlarına karşı olumsuz bir tavır takınmalarına sebep olmaktadır. Kur'an öncesi dönemin ahiret inancındaki problemin, dünya hayatındaki kadınlara karşı yansması ne yazık ki merhametsizlik olmuştur. Bu anlayışın ürünü kız çocuklarını diri diri toprağa gömmekten geri durmamıştır. Bu durumu Kur'an *وَإِذَا بُسِّرَ أَحَدُهُم بِالْأُنثَىٰ ظَلَّ وَجْهُهُ مُسْوَدًّا وَهُوَ كَظِيمٌ يَتَوَارَىٰ مِنَ الْقَوْمِ مِنْ سُوءِ مَا بُسِّرَ بِهَا أَيْسَرُكَ عَلَىٰ* “onlardan birini bir kız müjdelendiğinde, öfkelenerek yüzü mosmor kesilir. Verilen müjdenin (kendisine göre) kötülüğünden dolayı halktan gizlenir. Böyle bir alçaltıcı duruma rağmen onu yanında mı tutsun yoksa toprağa mı gömsün! Görün işte ne kötü yargıda bulunuyorlar! Ahirete inanmayanlar kötü sıfatlarla anılır; Allah'a ise en yüce sıfatlar yaraşır. O azizdir, hakimdir.”³⁴ ifadeleriyle anlatmıştır. Onlar dünyada yaptıklarının ahirette karşılığının sorulacağı kabulüne yanaşmıyorlardı. Çünkü ahiret hayatının varlığı, dünyayı düzene koymak anlamına gelmekteydi. Onlar ise böyle bir düzenin olmasını istememekteydiler.

Bu açıklamalar Kur'an öncesi câhiliye müşriklerinin tevhid inancına sahip olmadıklarını, buna mukabil putlara tapma ve bu inanç etrafında şekillenen materyalist bir dünya görüşüne sahip olduklarına işaret etmektedir. Onlar hayatı bu dünyadan ibaret saymaktaydılar. Aslında bu durum; yani ahiret inancının olmaması durumunun temelde dünya hayatını ve bu hayattaki yaşantıyı ne derece belirlediği de anlaşılmaktadır. Ahiret hayatına duyulacak en küçük bir şüphe sonuç itibarıyla belirleyici bir unsura dönüşmekte ve hayata yansması itibarıyla birçok probleme sebep olmaktadır. Gözle görülmeyen ahiret inancı soyut bir inanış gibi telakki edilse de dünya hayatına yansması somut bir biçime dönüşmektedir. Kur'an öncesi câhilî zihniyet güce ve maddi varlığa dayalı bir hayat tasavvuru geliştirmiştir. Bununla birlikte yaşamı sadece bu dünyadan ibaret gören bu algı, dünya hayatında yaptıkları davranışların sonucunu da bu dünyada beklemektedir. Dolayısıyla bu

³² Leyl 92/5-13.

³³ İnsân 76/8-10.

³⁴ Nahl 16/58-60.

dünyada ortaya konulan her şey onları kibre ve övünmeye sevk ederken; başkalarıyla paylaşma, karşı tarafı düşünme, kötülük yerine iyilik yapma gibi erdemli davranışlardan da onları uzaklaştırmaktaydı.

2.Kur'an'ın Nüzulünden Sonrası Dönemdeki Hayat Anlayışı

2.1.Sosyal Hayattaki Değişiklik

Kur'an, indiği toplum üzerinde esaslı bir değişiklik hedeflemiş ve son kertede bu hedefine ulaşmıştır. Yukarıda da belirtildiği üzere Kur'an öncesi dönemdeki sosyal yapı kabilecilik üzerine devam etmekteydi. Kur'an kabile olgusunu kabul etmekle birlikte, *kabileciliğe* dayalı sistemde köklü değişiklikler hedefledi ve mevcut yapıya yeni formlar ekleyerek modifikasyona tabi tuttu. Bununla birlikte herhangi bir kabileye mensup olmanın şan, şeref ve değerle bir ilgisinin olmadığı bununla birlikte ırkından dolayı bir insanın hakir görülemeyeceği gibi durumlar açıklığa kavuşturuldu. Nitekim bunun çerçevesini belirleyen bir ayette, *“يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَىٰ وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَىٰكُمْ”* *“Ey insanlar! Şüphesiz sizi bir erkek ile bir diğiden yarattık, tanışasınız diye sizi kavim ve kabilelere ayırdık, Allah katında en değerli olanınız O'na itaatsizlikten en fazla sakınmanızdır.”*³⁵ ifadeleriyle sınırlar belirlenmiştir. Ayette bütün insanlara hitap edilir ve nesil, renk, bir kavme olan bağlılık gibi hususlarda insanlar arasında ayrımcılık yapılmaması üzerinde durulur. Bununla birlikte kişiler arasında insan olmaları itibarıyla hiçbir ayrımın olamayacağı farklılıkların ise tanışmaya birer vesile kılındığı ayetin ortaya koyduğu diğer bir husustur.³⁶ Bu ayet her ne kadar Medine döneminde indirilse de baştan beri İslam'ın genel yürüyüşü bu yöne doğru olmuştur.

İslam, insanların kardeşlik hukuku içerisinde yaşayabilecekleri, kendilerini daha iyi ifade edebilecekleri, adaletin hâkim bir unsur olduğu³⁷ sosyal ve kültürel bir oluşuma en baştan beri ortam hazırlamıştır. Öngörülen bu yapı kabile, aşiret gibi sosyal yapıları aşan bir karakteri içerisinde barındırmaktaydı. Geniş tabanlı bir toplum hedeflendiğinden insanlar bu yeni yapıya hazırlanmaktaydı. Bu noktada süreç iki aşamalı işletildi. Birincisi kabile, aşiret gibi katı yapıların çözülmesi; ikincisi ise, çözülen bu yapıların daha geniş bir yelpazede³⁸ fonksiyonel olarak bir araya getirilmesi meselesidir. İnsanın ve toplumun kompleks yapıları da dikkate alındığında sürecin titizlikle işletilmesi ayrı bir öneme sahipti. Yeni yapıda eskisine göre belki de en dikkat çekici olan şey; kurulan bu yapının temel dinamiğinin gitgide belirgin hale gelen, Medine döneminde ise nihai formunu alacak olan manevi bir birliklilik (ümme) olmasıydı.³⁹ Bununla birlikte ümme içerisinde her fert eşit kabul edilmekteydi. Kur'an öncesi toplumda köleliğe mahkûm edilenler, bu yeni yapıyla birlikte diğer insanlarla eşit statüde kabul edildi. Bir ferdin objektif olarak değerinden bahsedilecekse, *takvanın* dışında bir değerden söz etmenin herhangi bir yeri yoktu. Görülen o ki, bu yeni yapıda merkezi düşünce Allah'tır ve Allah düşüncesi etrafında şekil alan ahlâkî değerlerdir.

³⁵ Hucurât 49/13.

³⁶ Taberî, *Câmiu'l-Beyân An Te'vîli Âyi'l-Kur'an*, 11/386; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, 26/259.; Demirkol, Kur'an'a Göre Vahdet Olgusu, s. 294 vd.

³⁷ Sâbûnî, Muhammed Ali, *Safvetu't-Tefasir*, (Kahire: Daru'l-Hadis, 1997), 1/98.

³⁸ Muhammed Kutup, *Örnek İslam Toplumu*, çev. Yusuf Yılmaz, (İstanbul: Risale Yayınları, 2020), 39.

³⁹ Thomes Walker Arnold, *İntişar-ı İslam Tarihi*, çev. Hasan Gündüzler, (Ankara: Akçağ Yayınları, 1982), 49; İzutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, 87-88; Câbirî, Muhammed Âbid, *Arap Siyasal Akıl*, çev. Vecdi Akyüz, (İstanbul: Mana Yayınları, 2020), 112. Aydın, *İlk Dönem İslam Toplumunun Şekillenmesi*, 110-111.

2.2.Tevhidin İnşası

Kur'an, indirildiği günden itibaren değişikliğe tabi tutulması gereken hususları bir bir ele almış ve ilahi irade doğrultusunda aksayan tarafları değiştirmiştir. Allah düşüncesi etrafında şekil alan bu yeni yapı, câhiliye döneminden tamamen ayrı bir karakter arz etmekteydi. Bu durum ise Kur'an öncesi oluşan bütün sistemin baştan aşağı değişmesini gerekli kılmaktaydı. Bunların başında teolojik yapı itibarıyla tevhid inancının gerçek anlamıyla yeniden inşa edilmesi geliyordu. Zira Kur'an öncesi dönemde yukarıdaki fasılda ifade edildiği üzere şirke dayalı bir inanç hakimdi. Kur'an'ın her açıdan bölünmüş bir yapı karşısında baştan itibaren teolojik ve sosyolojik anlamda belirli bir birliktelik kurmaya çalıştığı açıktır. Bu doğrultuda Kur'an tevhidin dışında herhangi bir yol tanımadı ve bu birliktelik etrafına insanları davet etti. Allah'ın birliği meselesi olan tevhidin doğru algılanması ve bu doğrultuda yaşanmasını ısrarla vurguladı. Bununla birlikte Kur'an'da Allah'a şirk koşanların bağışlanmayacağı vurgusunun zihinlere kazındığını görüyoruz.⁴⁰ Câhiliye düşüncesindeki parçalı yapıyı Kur'an kabul etmeyerek hayatın bütün alanlarına tevhîd yerleştirdi.

Kur'an'a göre Allah'ın birliği meselesi herhangi bir şekilde tartışılacak bir konu değildir. O'nun bir oluşu zâtında, sıfatlarında isimlerinde, yönetiminde, idaresinde eşinin ve benzerinin olmaması itibarıyledir. Bu durum ihlâs sûresinde *قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ اللَّهُ الصَّمَدُ لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ* "De ki: O, Allah'tır, tektir. Allah sameddir. Doğurmamış ve doğmamıştır. O'nun hiçbir dengi yoktur."⁴¹ ifadeleriyle anlatılmaktadır. İlk inen ayetlerin birçoğu şirki reddederken dolaylı olarak da tevhidi telkin etmektedir. Allah'ın her çeşit ortaktan uzak olduğu ve yegâne otorite kabul edilmesi gerekliliği tevhidin ortaya çıkardığı bir durumdur. Tevhid inancı yalnız fikirselsel bir nazariye değil; hayatın bütün alanlarını kapsayan, bununla birlikte bütün bir sistemi yeniden inşa eden külli bir hayat nizamıdır. Dolayısıyla tevhid salt düşünsel bir telakki değil; evreni yeni baştan düzenleyen ve insan hayatına doğrudan etki eden bir sistemdir.⁴² Tevhid, bütün bir hayatı başından sonuna dizayn ettiğinden, kişi bu yeni dini kabul ederken câhiliyenin bütün bir sistemini de sil baştan değiştirmek durumundaydı.

Kur'an öncesi dönemle sonraki dönemin aralarındaki farkın tam olarak ayırt edilebilmesi, Kur'an'ın câhiliye sisteminden farklı olarak neyi getirdiği sorusunun kesin ifadelerle cevaplandırılmasıyla ilgilidir. İlk ayetlerden itibaren sosyal düzenin ilahî irade doğrultusunda değişikliklere tabi tutulduğu açıktır. Akrabalarla iyi ilişkiler kurmak, yoksulu, yetimi gözetmek, köleyi özgürlüğüne kavuşturmak bunlar arasında sayılabilir. Esasen bütün bunlar doğru bir Allah tasavvuru olan tevhid iklimiyle doğrudan ilişkili gelişmelerdir. Nitekim hayatın farklı motifleri rengini tevhid boyasından almaktadır. Tevhid, Allah'ın varlığına, birliğine, evrendeki doğal bütünlüğe çevrilen projeksiyondur. İnsanın ilahî iradeye uyumlu tutum ve davranışları, iç dünyasına ektiği tevhid nüvesinin dışa yansımalarıdır. Dolayısıyla İslam'ın önceki dönemden farkı, tevhid telakkisini hayatın merkezine yerleştirmesidir.

⁴⁰ Nisâ 4/116.

⁴¹ İhlâs 112/1-4.

⁴² Mehmet Kubat, *Kur'an'da Tevhîd*, (İstanbul: Beka Yayıncılık, 2014), 216.; Demirkol, Nihat - Yılmaz, Hasan. "Kur'an'ın Anlaşılmasında Odak Konu ve Kavram: Tevhid" *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 5/2 (Ekim/October 2021), 661-689.

2.3.Ahret İnancının Yerleştirilmesi

Kur'an'ın değişikliğe tabi tuttuğu bir diğer unsur ise ahiret inancı meselesidir. Esasen Kur'an öncesi dönemde ahiret inancının eksikliği birçok problemi de beraberinde getirmekteydi. Bunların başında dünya hayatını sona erdiren ölüm hadisesi gelmekteydi ve bu durum Kur'an öncesi toplumda git gide içinden çıkılmaz bir hale dönüşmüştü. Nitekim onlar için ölüm anlaşılması gayet zor bir olguydu. Onların karmaşık duygularını Kur'an, وَقَالُوا مَا هِيَ إِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا نَمُوتُ وَنَحْيَا وَمَا يُهْلِكُنَا إِلَّا الدَّهْرُ وَمَا لَهُم بِذَلِكَ مِنْ عِلْمٍ إِنْ هُمْ إِلَّا يَظُنُّونَ وَإِذَا نُنْتَلَىٰ عَلَيْهِمْ آيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ مَا كَانَ حُجَّتَهُمْ مَا هِيَ إِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا نَمُوتُ وَنَحْيَا وَمَا يُهْلِكُنَا إِلَّا الدَّهْرُ وَمَا لَهُم بِذَلِكَ مِنْ عِلْمٍ إِنْ هُمْ إِلَّا يَظُنُّونَ وَإِذَا نُنْتَلَىٰ عَلَيْهِمْ آيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ مَا كَانَ حُجَّتَهُمْ مَا هِيَ إِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا نَمُوتُ وَنَحْيَا وَمَا يُهْلِكُنَا إِلَّا الدَّهْرُ وَمَا لَهُم بِذَلِكَ مِنْ عِلْمٍ إِنْ هُمْ إِلَّا يَظُنُّونَ *"Bir de şöyle demektedirler: Bu dünya hayatımızdan başka bir hayat yoktur. Ölürüz, yaşarız. Bizi öldüren ise zamandan başkası değildir. Halbuki onların bu konuda bir bilgileri yoktur, zannetmekten başka bir şey yaptıkları yok. Kendilerine ayetlerimiz açık açık okunduğunda, doğru söylüyorsanız atalarımızı geri getirin, demekten başka bir delil ileri süremiyorlar."*⁴³ ifadeleriyle ortaya koymuş ve zanna dayalı zayıf bilgilerine atıfta bulunmuştur.⁴⁴

Kur'an, hayatın ahiret hayatıyla bir bütün olarak değerlendirilmesini insanların idraklerine sunmuştur. Bu aynı zamanda dünya hayatının ahiret perspektifiyle yaşanılması anlamına gelen yeni bir durumdur. Dolayısıyla Kur'an öncesi dönemde hayatın merkezini işgal eden *"yapılan her şeyin dünyada kalacağı"* yanılığını ortadan kaldırmıştır. Nitekim bu durumu Kur'an, فَمِنَ النَّاسِ مَن يَقُولُ رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْآخِرَةِ حَسَنَةً وَمَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ خَلْقٍ وَمِنْهُمْ مَّن يَقُولُ رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْآخِرَةِ حَسَنَةً وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ أُولَٰئِكَ لَهُمْ نَصِيبٌ مِّمَّا كَسَبُوا وَاللَّهُ سَرِيعُ الْحِسَابِ *"Öyle insanlar var ki, (sadece), 'Ey Rabbimiz! Bize bu dünyada ver' diye dua ederler. Böyleleri ahiretin nimetlerinden nasip alamayacaklardır. Ama içlerinden öyleleri var ki, 'Ey rabbimiz! Bize bu dünyada da iyilik ver, ahirette de iyilik ver. Bizi ateşin azabından koru' diye dua ederler. İşte onlara kazandıklarından bir nasip vardır. Allah hesabı pek çabuk görendir."*⁴⁵ ifadeleriyle anlatmaktadır. Dolayısıyla Kur'an hayatın bu düzlemde tekrar ele alınması gerektiğini ortaya koymuştur. Câhiliyedeki güce ve maddi unsurlara dayalı hayat tasavvuru ciddi bir biçimde değişikliğe tabi tutulmuştur.

İlk indirilen ayetler ortaya koymuştur ki Kur'an, sistemi baştan kurgularken ahiret inancı anlayışını fonksiyonel olarak kullanmaktadır. Bu doğrultuda Kur'an'da ahiretin varlığına ve bu hayata dair unsurlara net bir biçimde göndermeler vardır. Esasen dünya ile ahiret hayatı arasında kategorik farklılıklar olsa da bir bütünün iki yarısı gibi sunulmaktadır. Dünyada ortaya konulan her eylem ahirette kişinin önüne çıkarılacağı fikri, tamamen yeni bir durumu işaret eder. Kur'an'ın kıyamet olarak adlandırdığı kozmik bir hadiseden sonra insanlar, Allah'ın kurallarını ne derece yerine getirebildiklerinden hesaba çekileceklerdir. Tamamıyla dünya hayatına ait olan bu hesabın olacağı zamanı Kur'an, يَوْمَ التَّلَاقِ *"buluşma günü"*⁴⁶ kavramıyla ifade etmektedir. Mutlak otoritenin ve hükümlerinin Allah'ın elinde olacağı buluşma gününde, hiçbir haksızlığa uğratılmaksızın insanlara yaptıklarının karşılığı verilecektir.⁴⁷

Yine kozmik bir başkalaşımdan sonra gerçekleştirilecek olan sorgulama işlemi de mükâfat ya da ceza ile nihai şeklin alacağı duruma işaret eder. Bu da dünya hayatında ortaya konulan fiillerin ilahî irade doğrultusunda olmasının bir müeyyidesidir. Esasen dünya hayatının bir

⁴³ Câsiye 45/24-25.

⁴⁴ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 12/271; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, 15/363; Seyyid Kutub, *Fi Zilâli'l-Kur'an*, (Beyrut: Daru's-Şuruk, 2003), 5/3232.

⁴⁵ Bakara 2/200-202.

⁴⁶ Mü'min 15.

⁴⁷ Mü'min 16-17.

nizam içerisinde olması ahiret inancıyla doğru orantılıdır. Nitekim kozmik bir başkalaşımından sonra olacak işler, وَإِذَا الشَّمْسُ كُوِّرَتْ وَإِذَا النُّجُومُ انْكَدَرَتْ وَإِذَا الْجِبَالُ سُيِّرَتْ وَإِذَا الْعِشَارُ عُطِّلَتْ وَإِذَا الْوُحُوشُ حُشِرَتْ وَإِذَا الْبِحَارُ سُجِّرَتْ وَإِذَا النُّفُوسُ رُوِّجَتْ وَإِذَا الْمَوْءَدَةُ سُئِلَتْ بِأَيِّ ذَنْبٍ قُتِلَتْ وَإِذَا الصُّحُفُ نُتِشِرَتْ وَإِذَا السَّمَاءُ كُشِطَتْ وَإِذَا الْجَبَابِيطُ سُجِّرَتْ وَإِذَا الْجَنَّةُ أُنزِلَتْ وَإِذَا الْمَاءُ حُمِلَتْ “Güneş dürülüp karardığında, yıldızlar dökülüp söndüğünde, dağlar sökülüp yürütüldüğünde, doğuracak develer başıboş bırakıldığında, yabani hayvanlar toplanıp bir araya getirildiğinde, denizler kaynatıldığında, insanlar (amelleriyle) eşleştirilip (buna göre) şekillendirildiğinde, diri diri gömülen kıza hangi suçundan dolayı öldürüldüğü sorulduğunda, defterler ortaya serildiğinde, gökyüzü sıyrılıp açıldığında, cehennem ateşi harlatıldığında, cennet yaklaştırıldığında, kişi neler yaptığını öğrenmiş olacaktır.”⁴⁸ ifadeleriyle sunulmaktadır. Ayet kozmik bir hadise olan kıyameti anlatır. Hemen akabinde ise sorgu-sualin başlayacağı net ifadelerle vurgulanmaktadır.⁴⁹

Kur'an'ın indirilmeye başlandığı ilk dönemdeki mesajının bir yönü ağırlıklı olarak ahiret hayatına yöneliktir. Burada çift yönlü bir iletişim kendini hemen hissettirir. İnsan için olan vahiy dünya hayatını düzenleyen bir mekanizmadır. Bu ise yine dünya hayatında yaşayan insan eliyle yerine getirilmesi gereken bir olgudur.⁵⁰ Esasen içe dönük olarak insan önce kendisini değiştirirken, bunun yansımaları dış dünyada kendisini göstermektedir. Bu doğrultuda insan dinî/ahlâkî yönü itibarıyla yükselme ve alçalmayı kodlarında taşıyan bir varlıktır.⁵¹ Dolayısıyla insanın ilahî irade yönünde kendisini değiştirmesi, sosyal düzenin de aynı istikamette değişmesi anlamına gelir.⁵² Bu açıdan Kur'an, bütün argümanları kullanarak câhiliye döneminde yolunu kaybeden insanı hedeflediği noktaya getirmek istemektedir.

Anlaşılan o ki, indirilmeye başlandığı ilk günden itibaren Kur'an, insanın çevresini anlamasını, yaşamış olduğu kozmik düzenin farkına varmasını, kendi bulunduğu yeri bilmesini ve anlamlandırmasını istemiş, hasılı bütün bu süreçlerle ilgili sahalara da içine alan geniş bilgiler vermiştir. İnsanın yeryüzünde kendi onuruna yaraşır bir hayat sürmesi, ilahî iradeye dayalı bir ahlâkî/sosyal düzen kurabilmesi, dünya-ahiret mutluluğu da yine Kur'an'ın hedeflediği bir süreçtir. Esasen ölümden sonraki hayat olan ahiret hayatının bir müeyyide olarak sunulması da bu yüce gaye içindir. İnsanın sorumlu olduğu bu yüksek idealleri gerçekleştirebilmesinde, tarihsel süreç içerisindeki misyonunu yerine getirebilmesinde, kendisi ile bu yüksek idealleri arasına giren bütün engelleri kaldırabilmesinde ki en önemli unsur da hiç şüphesiz ahiret inancıdır. Dolayısıyla câhilî düşüncede olmayan bu unsur, ilk indirilen ayetlerle birlikte en kuvvetli biçimde hayatın merkezine yerleştirilmiştir.

Kur'an sonrasındaki yapının ahiret düşüncesinin merkeze konumlandırıldığı bir karakter arz ettiği görülür. Bu merkezin etrafında şekillenen yapı pratik hayatta git gide kendini hissettirmiştir. Ahiret inancı etrafında şekil alan dinin ana ilkeleri, rükünleri, müeyyideleri gerek bireylerin kişisel gerek sosyal hayatlarının en ince noktalarına kadar etkisini sürdürmüştür. Başta soyut olarak tasavvur edilen ahiret inancı, sonraki süreçte somut eylemlere, tutum ve davranışlara dönüşmektedir. Dünya hayatındaki olaylara ve gelişmelere paralel olarak ilerleyen süreç, yanlışlara ve sapmalara anında müdahale eden bir iç dürtü/sâik halini almıştır. Câhiliye insanının benliğine ve karakterine işleyen kötü alışkanlıklar bu mekanizmayla birlikte hayatın dışına itilmiştir.

⁴⁸ Tekvîr 81/1-14.

⁴⁹ Seyyid Kutub, *Fi Zilâli'l-Kur'an*, 6/3841.

⁵⁰ Hûd 11/61.

⁵¹ Şems 91/7-10.

⁵² Ra'd 13/11.

Yukarıda câhiliye döneminden farklı olarak, Kur'an'ın birbiriyle irtibatlandırılmış iki unsuru hayatın merkezine yerleştirdiğini ifade etmiştik. Birincisi tevhid akidesi, ikincisi ise ahiret telakkisidir. Esasen bunlar arasındaki bağ birbirinden koparılamaz. Zira sosyal düzenin kaynağı, Allah'ın yeryüzündeki düzeni olan tevhid; müeyyidesi ise yine bu düzenle irtibatlı olan ahiret inancıdır. Bu noktada İslam'ın bütüncül yapısının vurgulanması gerektiği açıktır.⁵³ Zira bu yeni yapının ruhani bir mekanizmaya ya da dünyevî bir karaktere indirgenmemesi bu unsurların aralarında var olan ilintinin farkındalığıyla ilgilidir. Dolayısıyla Kur'an'ın getirmiş olduğu bu yeni yapıda, insanların ortaya koymuş oldukları davranışların/eylemlerin referansını, görünen dünya ile görünmeyen âlem arasındaki ritimlerde aramak gerektiği gayet açıktır.

Sonuç

Kur'an indirilmeden önceki hayat olan câhiliye hayatı birçok yönden problemlili bir yapıya sahipti. Kan akrabalığına dayana kabile yaşantısı yürürlükteki sistemdi. Maddecî bir bakış açısının hayatın bütün alanlarına sirayet etmiş olması da yine bu dönemin özellikleri arasında sayılabilir. Dolayısıyla insan onurundan söz etmenin de pek mümkün görünmediğini ifade edebiliriz. Kişinin şan ve şerefine de kabilesinden geldiği ön kabulü, yine bu dönemin hâkim düşüncesi idi.

Kur'an, Allah'a dayanması açısından beşerin kendiliğinden ulaşamayacağı birçok değeri insanlığa sunmuş, hayatın yanlış giden taraflarını doğrusuyla değiştirmiştir. Esasen Kur'an, indirildiği günden itibaren ferdi ve toplumu kendi istediği tarafa çevirmiş, câhiliye döneminde olmayan birçok değeri onlara kazandırmıştır. Kur'an sonrası dönemde kabile ve aşiret gibi yapılara müdahale edilmiş, toplum geniş bir yelpazede, ayrıcalıkların kaldırıldığı bir düzen içerisinde yeniden inşa edilmiştir. Tamamen maddî ölçüler müvâcehesinde yaşanan hayat, doğru bir zeminde tekrar ele alınmıştır. Daha öncesinde ciddi tahribata maruz kalan tevhid inancı ve ahiret telakkisi de yine Kur'an tarafından onarılmıştır. Kur'an, maddî ve manevî, ferdi ve toplumsal paradigmaları içerisinde barındıran ideal bir yaşantıyı insanlara göstermiştir.

Kaynakça

Apak, Adem. *Erken Dönem İslam Tarihinde Asabiyyet*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 3. Baskı, 2016.

Arnold, Thomes Walker. *İntişar-ı İslam Tarihi*. çev. Hasan Gündüzler, Ankara: Akçağ Yayınları, 2. Baskı, 1982.

Aydın, Mustafa. *İlk Dönem İslam Toplumunun Şekillenışı*. İstanbul: Pınar Yayınları, 1991.

Beydâvî, Nâsirüddin Ebû Saîd (Ebu Muhammed) Abdullah b. Ömer b. Muhammed, *Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vîl*, çev. Şadi Eren, İstanbul: Selsebil Yayınları, 2. Baskı, 2011.

Buhârî, Ebî Abdillâh Muhammed İbn İsmâîl. *el-Câmi'us-Sahîh*. İstanbul: 1992.

Câbirî, Muhammed Âbid. *Arap Siyasal Akıl*. çev. Vecdi Akyüz, İstanbul: Mana Yayınları, 2. Baskı, 2020.

Câbirî, Muhammed Âbid. *İslam'da Siyasal Akıl*, çev. Vecdi Akyüz, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 1997.

⁵³ Aydın, *İlk Dönem İslam Toplumunun Şekillenışı*, 69.

Çelik, Ragıp. *İslam'ın Asabiyete Bakışı ve Asabiyetin İslam Tebliğine Etkileri*. Konya: Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2012.

Demirkol, Nihat. *Kur'an'a Göre Vahdet Olgusu*. Ankara: Sonçağ Yayınları, 2022.

Demirkol, Nihat - Yılmaz, Hasan. "Kur'an'ın Anlaşılmasında Odak Konu ve Kavram: Tevhid" Tefsir Araştırmaları Dergisi 5/2 Ekim/October 2021.

Fayda, Mustafa. "Câhiliye", *DİA*, İstanbul: İsam Yayınları, 1993.

Izutsu, Toshihiko. *Kur'an'da Allah ve İnsan*. çev. Süleyman Ateş. Yeni Ufuklar Neşriyat, t.y.

İbn Âşûr, Muhammed Tâhir. *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*. Tunus: Dâru Tunusiyye, 1984.

Karaman, vd., Hayreddin. *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*. Heyet, Ankara: DİB Yayınları, 2007.

Kubat, Mehmet. *Kur'an'da Tevhîd*. İstanbul: Beka Yayıncılık, 2014.

Kutub, Seyyid, *Fi Zilâli'l-Kur'an*. Beyrut: Daru's-Şuruk, 2003.

Kutup, Muhammed. *Örnek İslam Toplumu*. çev. Yusuf Yılmaz, İstanbul: Risale Yayınları, 5. Baskı, 2020.

Nesefî, Ebü'l-Berekât Hfızüddîn Abdullah b. ahmed b. Mahmûd, *Medârikü't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vîl*. thk. Yusuf Ali Bedevi, Dımaşk-Beyrut: Dâru İbnikesir, 6. Baskı, 1434-2013.

Râzî, Fahreddin Muhammed b. Ömer. *Mefâtihu'l-ğayb*. Beyrut: Dâru'l-fikr, 1. Baskı, 1401/1981.

Sâbûnî, Muhammed Ali. *Safvetu't-Tefasir*. Kahire: Daru'l-Hadis, 1997.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el- Bağdâdî, *Câmiu'l-Beyân An Te'vîli Âyi'l-Kur'an*. thk. Abdullah b. Abdul Muhsin Et-Turkî, Kâhire: Dârı Hacer, 2001.

Uğur, Mücteba. "Asr-ı Saadette Sosyal Hayat", ed. Vecdi Akyüz, *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslam*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2. Baskı, 2007.

Watt, W. Montgomery. *Hız. Muhammed'in Mekkesi*, çev. Mehmet Akif Ersin, İstanbul: Kuramer Yayınları 2. Baskı, 2017.

Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Cârullah Mahmud b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. *El-Keşşâf An Hakaiki Ğavâmidü't-Tenzil ve Uyûni'l-Ekâvîl Fî Vücûhi't-Te'vîl*. çev. Heyet, ed. Murat Sülün, İstanbul: Türkiye Yazma Eserleri Kurumu başkanlığı Yayınları, 1. Baskı, 2017.

Zevzenî, Ebû Abdillâh el- Huseyn b. Ahmed b. Huseyn, *Şerhu'l-Mu'allakâti's-Seb'î*. thk. Ahmed Şetyevî, Kahire: Dâru'l-Ğadil Cedid, 2015.